

KAZAK ATASÖZLERİNDE İKTİDAR RULERSHIP IN KAZAKH PROVERBS

DOI: 10.33404/anasay.1183058

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Emre KUNDAKÇI*

ÖZ

Atasözleri çalışmalarında, onların zihniyeti yansıtmaya özellikleri ve taşıdıkları sosyolojik içerik konulu çalışmaların sayısı sınırlıdır. Oysaki onu yaratan toplumun hayata bakış açısını gösteren bu kalıp sözler üzerinde yapılan kavram alanı incelemeleri sosyal bilimlerin birçok dalında yapılacak çalışmaya ışık tutabilir.

16. yüzyılın ilk yarısında, Kasım Han'ın ölümünden sonra Kazaklar üç jüze ayrıldılar. Bu yapıda han ailesinin değişebilir olması, han olacak kişinin halkın desteğini alarak yönetme niteliklerini kanıtlamak zorunda oluşu, beylerin ve toplumun önde gelenlerinin hanın seçiminde söz sahibi olması yöneticileri eleştiriye açık hâle getirirken topluma yöneticilerini eleştirme pratiği kazandırmıştır. Bu nedenle Kazak atasözleri toplumun iktidara bakış açısının incelenmesi için uygun bir dil malzemesidir.

1-Makale Geliş Tarihi: 01. 10. 2022 Makale Kabul Tarihi: 17. 11. 2022

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, kundakciemre@gmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-6267-6837>

Bu makalede, zihinsel kodları yansıtan atasözleri iktidarın gücünü olumlayan, doğallaştıran, eleştiren veya eşitsizliklere dair bulanıklaştırılmış yargılar içeren dil ürünleri midir sorusuna cevap aranacaktır. İktidara bakış; menşei, mahiyeti ve muhatabı bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, atasözü, maqal, mätel, eleştiri, tahakküm, iktidar.

ABSTRACT

In the studies of proverbs, there are limited studies on their reflective characteristics and sociological content they carry. However, the conceptual field studies on proverbs can shed light on the work to be done in many branches of social sciences.

In the first half of the 16th century, after the death of Kasım Khan, the Kazakhs split into three governorate. In this structure, the changeability of the ruler family, the fact that the person who will become a khan has to prove his ability to rule by getting the support of the people and the chiefs, while making the rulers open to criticism, the society has gained the practice of criticizing the rulers. For this reason, Kazakh proverbs are suitable language materials for the study of society's perspective on rulership.

In this article, an answer to the question of whether proverbs reflecting mental codes that affirm, naturalize, criticize the rulers/rulership, and contain blurred judgments about inequalities will be sought. View of power will be discussed in the context of its origin, theme, and addressee.

Keywords: Kazakh, proverb, maqal, mätel, criticism, domination, power.

Giriş

Toplumsal birikim ve zihniyeti göstermesi bakımından bir milletin değerli söz varlıklarının başında atasözleri gelir. Zira atasözleri toplumların birikimlerinin, yaşayışlarının, inanış ve tecrübelerinin uzun yıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılması ile hayat bulan kalıp ifadelerdir. İnsana dair pek çok ipucunu barındıran atasözleri, toplumların kültürel kodlarını içeren önemli sosyolojik

kaynaklardır. Türkçe, tarihî ve çağdaş lehçelerinin tamamında oldukça zengin bir atasözü varlığına sahiptir. Türkçenin tespit edilebilen ilk yazılı metinlerinden başlayarak atasözlerinin işlek biçimde kullanıldığı görülür. Türkçenin ortak atasözleri kaynaklarından en eskisi olan Orhun Abidelerinin dışında Türkçenin ilk etimolojik ve ansiklopedik sözlüğü olan Dîvânü Lugâti't Türk de günümüze kadar ulaşan pek çok atasözünü lehçeler arasındaki varyantları belirtir bir şekilde barındırmaktadır. Bunların dışında han dili ile yazılan Atabetü'l Hakâyık ve Kutadgu Bilig'i de bu ortak kaynaklar arasında sayabiliriz.

Türkiye Türkçesini meydan getiren tarihi süreçteki konuşurlar 12. yüzyıla kadar kendi yazı dillerine sahip olmasalar da özellikle Anadolu Selçuklu devrinde başlayarak Anadolu Beylikleri döneminden itibaren güçlü bir yazı dili oluşturma sürecine girmişlerdir. O tarihten günümüze kadar kesintisiz biçimde yazı dili olarak kullanılan bu lehçede tarihin her devrinde çeşitli atasözü ve deyim derlemeleri vücuda getirilmiştir. Kazak Türkçesi için ise böyle bir durumdan söz etmek mümkün değildir. 1917 Ekim Devrimi sonrasında Sovyetlerin, Türk birliğini parçalamak adına her Türk topluluğuna müstakil bir yazı dili meydana getirme politikaları sonucunda bir yazı dili hâline gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazı dili hâlini almaya başlayan Kazak Türkçesinin atasözlerine yönelik derlemeler ise yüzyılın sonlarında görülmeye başlanmıştır.

Kazak Türkçesi üzerine yapılmış çalışmalar tarandığında Kazak atasözleri üzerine yapılmış tematik çalışmaların bulunduğu görülür (Ergan, 1999; Gürgen, 2007; Mert, 2007; Acar, 2009; Atmaca, 2009 ve 2013). Toplumsal dinamikler ve toplumu oluşturan bireylerin zihniyeti hakkında ipuçları vermeye müsait olan “iktidar” konusu ise ele alınmamıştır. Bu makalede, siyasi ve/veya hukuki otorite sahibi olan kimseler ele incelenmiş; han, patşa, bey, töre, qazı, ağa, âkim ve ‘başşı’lar ele alınmış, iktidara dair kavramların yer aldığı fakat tahakküm algısını yansıtmayan atasözleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. İktidara bakış menşei, mahiyeti ve muhatabı bağlamında ele alınmış, uygun başlıklara bölünerek tespit edilen atasözleri listelenmiştir. Atasözleri Türkiye Türkçesine aktarılarak konu bağlamında açıklanmıştır. Verilen mesajın sarih olduğu atasözlerinde açıklamalar yapılmamış, aynı mesajı taşıyan atasözlerinden yalnızca bir tanesi açıklan-

mıştır.

Bu makalede Uğur Gürsu'nun (2017) *Kazak Atasözleri* adlı çalışmasında yer alan konularına göre düzenlenmiş atasözleri derlemesi temel alınmıştır. Bunun yanı sıra Orazakın Askar'ın (2005) *Kazak Jene Elem Halıktarının Tandamalı Makal-Mätelder*, Adambayev'in (1996) *Makal-Mätelder*, Safargali Begalin'in (1950) *Kazaktın Makal-Metelderi*, Ötebay Turmanjanov'un *Kazakkın Makaldarı men Metelderi* (1957) ve *Kazak Makal-Metelderi* adlı çalışmaları taranmıştır.

1. İKTİDAR KAVRAMI - ZİHNİYETİN GÖSTERGESİ OLARAK ATASÖZLERİ

Türkçe sözlüklerde **iktidar** kelimesi genellikle bir işi yapabilme gücü ve yetkisi, erk, kudret, yaptırabilme, baskı altına alma, üstünlük gibi ifadeler kullanılarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlük'te (2009) **iktidar** “**1.** Bir işi yaptırabilme gücü, erk, kudret. **2.** Bir işi başarabilme yetki ve yeteneği. **3.** Devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi. **4.** Bu yetkiyi elinde bulunduran kişi ve kuruluşlar.” (s. 951) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım iktidar kavramının içerdiği anlamları yeterince yansıtmamaktadır. Kelimenin tanımı yapılırken kullanılan “**erk**” kelimesine bakıldığında iktidar maddesindeki eksikliklerin bir kısmının kapatıldığı görülür. Türkçe Sözlük'te (2009) **erk** “**1.** Bir işi yapabilme gücü, kudret, iktidar. **2.** Sözü geçerlik, istediğini yaptırabilme gücü, nüfuz. **3.** Bir bireyin, bir toplumun, başka birey, küme veya toplumları egemenliği, baskısı ve denetimi altına alma, hürriyetlerine karışma ve onları belli biçimlerde davranmaya zorlama yetkisi veya yeteneği, iktidar.” (s. 645) şeklinde tanımlanmıştır. Bu iki maddenin tanımlarının birbirlerini bir noktaya kadar tamamladığını düşünüyoruz.

Yaşar Çağbayır'ın (2017) hazırladığı Ötüken Türkçe Sözlük'te **iktidar** kelimesi için daha kapsayıcı bir tanım yapılmıştır: “**1.** Bir işi yapabilme gücü; erk; kudret; kuvvet, güçlülük. **2.** Bir işi başarabilme yeteneği. **3.** Yapabilme yetkisi; yetkiye dayalı güç. **4.** Devlet yönetimini elinde bulundurma, devlet gücünü kullanma yetkisi; hükümet etme. **5.** Devlet gücünü ve yönetimini elinde tutan

kişi veya kuruluş; hükümet yönetimini elinde bulundurma; hükümet. **6. huk.** Bir topluluk içinde, doğal maddî ve manevî etkenler sonucu bazı kişi, grup ve kurumların buyurma ve buyruklarını yaptırma gücü. **7. mec.** Kabiliyet; yetenek. **8. mec.** Erkek için cinsel güç bakımından yeterlilik.” (s. 2680) Çağbayrı'nın tanımlarını, Ali Püsküllüoğlu'nun (1995) hazırladığı sözlükte **erk** maddesi için yaptığı “**1. iş** yapabilme gücü. *eş. iktidar. 2. mec.* her istediğini yaptırabilme gücü, sözü geçerlik. **3. topb.** bir kimsenin, bir topluluğun ya da bir toplumun başka kişi, topluluk ya da toplumları egemenliği, baskısı ve denetimi altına alma, özgürlüklerine karışma ve onları belli biçimlerde davranmaya zorlama yetkisi ve gücü. *eş. iktidar 4. ruhb.* içgüdüden daha belirgin olan, kişinin kimi nesne ve olaylara karşı daha hızlı ve yeterli tepki gösterebilmesini sağlayan, ruhsal ve bedensel yaradılışıyla ilgili bir özellik. **5. fels.** fiziksel güçten ayrı olarak düşünülen, bedensel ve ruhsal yönden biçimleyici ve etkileyici güç.» (s. 557) tanımlarının ilk üçüyle genişletebiliriz. Bu makalede ele alınan iktidar ve tahakküm kavramları, Kazak toplumunu yöneten mutlak siyasi erkin dışında onların iktidarının temsilcilerini; söz söyleme, karar verme ve idare etme hakkına sahip asilzadeleri kapsamaktadır.

Toplumun ve özellikle “devlet” yapısının doğal sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal tabakalaşmanın merkezinde yer alan (Marshall, 1997, s. 328) iktidar kavramı tarih boyunca üzerinde düşünülmüş, tartışılmış bir kavramdır. Felsefe ve sosyoloji tarihi boyunca döneme ve ekole bağlı olarak fikir adamları tarafından çeşitli tanımlamalar yapılagelmiştir. Bu tanımlamaları ve fikir adamlarının görüşlerini ayrıntılarıyla incelemek bu makalenin sınırları dışındadır. Ancak genel anlamda iktidar, “yapabilme gücü”dür ve devlet, mutlak güç ve tahakküm sahibi tek kurumdur. İktidarın psikolojik ve sosyolojik görüntüsü olan tahakküm ise hükmü altındakileri yönetme, denetleme, onlara emir vererek bir şeyler yaptırabilme ve onlar adına karar verme hakkını elinde bulundurmadır. Devletin temsilcileri de bu gücü sınırlar dâhilinde ellerinde bulundurur. Güçlülük ve zayıflık temelinde eşit olmayanlar arasında bağ kuran tahakkümün önemli bir cephesi de hükmedilenlerin iktidarın yönetme hakkını tanıması ve kabullenmesidir.

Dili şekillendiren ve onunla şekillenen insanoğlunun gördüğü ve bildiğiyle yoğurarak meydana getirdiği atasözleri zihniyetin aynası olma vasfıyla sosyolengüistik bulgulara açıktır. Bu makalenin temel sorusu şudur: “Zihinsel kodları yansıtan atasözleri iktidarın gücünü olumlayan, doğallaştıran, eleştiren veya eşitsizliklere dair bulanıklaştırılmış yargılar içeren dil ürünleri midir? Bu soruyu cevaplamaya, sözü baskılanan kişilerin dili dönüştürüp sözlerini iletebilecekleri bir kanal yaratacakları, böylelikle arınacakları ve kendi benliklerine saygılarını bina/tamir edecekleri kabulüyle başladık. Bu konunun atasözlerinde incelenme sebebi, “tabi olmak” gibi herkesin hayatın çeşitli dönemlerinde ve/veya alanlarında deneyimlediği ve olağanlaşmış bir kavrama yönelik zihinsel kodların anlık ve açık ifadelerde değil atasözleri gibi oluşması uzun zaman gerektiren ve toplumsal ortaklık vasfı taşıyan ifadelerde aranabileceği düşüncesidir.

“Tepede hemen herkese emir veren ve kimseden emir almayanlar vardır; en altta hemen herkesten emir alan ve kimseye emir vermeyenler vardır. Her bir konumda yer alanlar, daha yüksekte olanlara hürmet ederler. (...) Bu nedenle, yalnızca görünüşteki hürmetkâr bir hareketinden yola çıkarak birinin inançları ya da tutumları hakkında bir takım çıkarımlar yaparsak, ciddi bir hata yapma tehlikesiyle karşı karşıyayızdır.” (Scott, 2018, s. 56)

Atasözleri, bireyin ve anlık jestlerin/ifadelerin değil toplumun algısını gösterir. Halkın ortak kültür ürünleri, eleştiriyi yapanı iktidarın doğrudan tespitinden koruyan ve eleştirinin menşeinin genellikle muğlak olduğu dil ürünleridir. İçselleştirilmiş bir tahakküm algısı altında ilan edilmemiş mücadeleleri; metaforlar, örtmeceler ve dilsel hilelerle örülmüş ve ifşa hâlinde niyetin inkârının mümkün olduğu söz ürünlerinde arayabiliriz. Atasözlerindeki anonimlik, yoruma ve bağlama uydurulabilirlik, tabi olana iktidar karşısında gerçek yahut gerçeği imleyen biçimde konuşma imkânı sağlamaktadır. Öncelikle iktidara yöneltilen olumlu ve yüceltici ifadelerin gerçek niyet ve algıyı gösterdiğini iddia etmek imkânsızdır. Tabi olanın hayatın her alanında sergilediği ve atasözlerinde de karşılaştığımız “sahte cehalet” ve iktidarın ihtiyaç duyduğu inandırıcı kibrin karşılığı olan “inandırıcı alçakgönüllülük”, görünenin arkasına bakmayı

gerektirir. Bu kabullenmişlik sebebiyle görülen övgülere de “dalkavukluk” gözüyle bakmamak gerekir. Bu durumun nedenleri “başka türlüünü bilmeme/düşünememe” yahut tahakkümün bir cephesi olan “güçlü ve zayıf arasındaki bağ”da aranabilir. Kazak atasözlerinde “ayakların baş olması”yla değişen iktidarın bilinmezliğinden korku ve otorite boşluğunun vereceği zarar da önemli bir yer teşkil etmektedir.

Oğuz grubu lehçelerinin atasözlerinde tabilerin benimsenmiş toplumsal tahakküm algısı sebebiyle örtmecelerle kabul edilebilir seviyeye çektikleri ve doğrudanlık özelliğinden uzak oldukları görülürken Kazak atasözleri, “*iktidar ne kadar baskıcı ve tehdit edici olursa maske o kadar kalın, mesaj o denli derinde olur.*” (Scott, 2018, s. 28). görüşüne muhalif bir görünüş arz etmektedir. İktidarın baskısının ve iktidar sahiplerinden duyulan korkunun yüksek düzeyde olduğu, incelediğimiz atasözlerinden tespit edilebilen Kazak toplumunda sözler sert, mesajlar doğrudan, eleştiriler yıkıcıdır.

2. İNCELEME

Kazak Türkçesinde, konuşma esnasında kurulmayan, ortak kabul görmüş hâliyle kullanılan ve yapı bakımından süreklilik arz eden ifadeler maqal “atasözü” ve mätel «özlü söz» terimleriyle karşılanarak «deyimler» sınıfında değerlendirilir (Ahanov, 2000, s. 233). Maqal ve mätel, birbirlerinden bazı yönlerden birleşen/ayrışan iki kalıp söz çeşididir. Türkiye Türkçesinde “atasözü” ile karşılan terim için Kazakçada maqal, nakıl ve maqal-mätelder terimleri kullanılır. Sınıflandırma açısından maqal terimi daha geniş kapsamlı olup mätel türünü içine alır. Maqal, kendisini yaratan toplumun uzun yıllar içerisinde oluşturduğu, hayatın değişimini ve onu yaratan toplumun hayata bakış açısını gösteren ibret verici kalıp sözlerdir. Maqallar muhatabına söylenen sözlerdir; nasihatler ve verilmek istenen mesaj doğrudan iletilir. Genellikle sıralı ve bağlı cümle yapısında olan, sebep ve sonucun bir arada verildiği maqallarda mecaz ve mukayese önemli ifade araçlarıdır. Mätel ise Muzaffer Elimbay tarafından kapsayıcı şekilde şöyle tanımlanmaktadır: “Mätel dediğimiz, halk arasında çok yayılmış olan, neticesi bulunmayan, vermekte olduğu dersi sonuçlandırmayan, mukayesede bulunmayan, kısa, öğüt verici halk sözüdür.” (Aktaran Gürsu, 2017, s. 21).

Basit yahut eksiltili cümle yapısında olan mäteller, mesajın doğrudan verilmediği, sebebi okuyucu yahut dinleyici tarafından tamamlanması beklenen kalıp ifadelerdir. Emine Atmaca (2013, 26-33) Kazak Türkçesinde Makal-Meteller ve “Dil” Organ Adıyla Kurulmuş Makallar adlı makalesinde maqal ve mätel terimlerini; kavram ve biçim özellikleri yönünden ayrıntılı olarak değerlendirmektedir. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için Turmanjanov (1997), Ahanov (2000), Balakayev; vd. (2005); Kalıyev ve Bolganbayev’in (2006) çalışmalarından yararlanılarak yapılan bu değerlendirmeye başvurulabilir.

2.1. Yönetici Olmak İsteyenlere Öğütler ve Uyarılar

Kazak atasözlerinde genellikle yönetici olmanın zorluğu ve yönetme yetkisinin getirdiği sorumluluklar hatırlatılmakta, yüksek mevkilerden uzak durulması gerektiği öğütlenmektedir. Tespit edilen yalnızca bir atasözünde makam sahibi olmanın kişiyi toplumda saygın bir konuma getirdiği ifade edilir.

Bedeliñ artsa belinde jük awırlar. (Nüfuzun artarsa belindeki yük ağırlaşır.) Kişinin makamı yükseldikçe sorumluluklarının da arttığı hatırlatılmaktadır.

El isi, er isi. (Yurt işi, yiğit işi.) Devlet hizmetinde çalışmak tehlikelidir; cesaret ister.

El ustama, el ustasañ, kek ustama. (Halkı yönetme; halkı yönetirsen kızma.) Devlet yönetiminden uzak durmayı öğütleyen bu atasözünde böyle bir göreve talip ve malik olan kimsenin zorluklarla karşılaşacağını kabullenmesi ve öfkelenmemesi gerektiği söylenmektedir.

Eñ aqıldı adam, el biylewden awlaq bolgan adam. (En akıllı insan, halkı yönetmekten uzak duran insandır.)

Halıqqa aqa bolganniñ arqası jawır bolar. (Halka ağa olanın sırtı yara olur.) Toplumda saygın, sözü geçer ve imkânlarla dolu görünen ağaların sorumlulukları çoktur, onlar âdeta halkı sırtlarında taşır.

Han bolsa jaw köp, biy bolsa daw köp. (Han olana düşman, bey olana sorun çoktur.)

Märtebeñ biyik bolsa jurıt alıstan köredi, jaqıñ da jatıñ da sälem

beredi. (Merteben yüksek ise halk uzaktan seni görür, yakının da yabancı da sana selam verir.) Makam sahibi olmanın övüldüğü bu atasözünde halkın bir kimseye onun kişilik özelliklerinden ziyade makamı sayesinde ihtimam göstereceği ifade edilmektedir.

Ötkelde tüyeniñ ülkeni tayaq jeydi. (Geçitte devenin büyüğü dayak yer.) Çetin süreçlerde sorumluluk o toplumun liderine yüklenir. Olası başarısızlığın cezasını onlar çeker.

Sanası joq ulıqsıl, aqlı joq külkişil. (Şuursuz kişi makama düşkündür, akli olmayan kişi gülmeye düşkündür.)

2.1.1. Sosyal Adaletsizlik

İçselleştirilmiş tahakkümü gösteren aşağıdaki atasözlerinde zengin ve güç sahibi kimselerin ve onların yakınlarının yönetme alışkanlığıyla donandıkları söylenerek fakir halka kaderlerine boyun eğmek öğütlenir. Tespit edilen yalnızca bir atasözünde tanınmamış kimselerin de yönetime gelebileceği ifade edilmektedir.

Atası juwan, qamşı ustap biy bop kelgen; atası kedey, qamşı astında iy bop kelgen. (Babası zengin olan kişi, kamçı tutarak bey olagelmiştir; babası fakir olan kişi, kamçı altında uysallaşagelmiştir.) Zengin-fakir karşıtlığında çarpık feodal düzen ve toplumsal adaletsizlik anlatılmaktadır.

Bardiñ balası biy bolar, joqtın balası qamşı astında iy bolar. (Zenginin çocuğu bey olur, fakirin çocuğu kamçı altında uysallaşır.)

Bektiñ ulı şabırdan jıgılsa tulparğa mingizedi. (Beyin oğlu alçacık yerden düşerse tulpara bindirirler.) Zengin ve/veya nüfuzlu kimselere ve onların yakınlarına ayrıcalıklı muameleye işaret edilmektedir.

Buta tübi üy bolar, malı köp kisi biy bolar. (Çalı dibi ev olur, malı çok olan kişi bey olur.) Maddi imkânlara sahip kimselerin tahakküm merdiveninde üst basamaklara fakir olanlara oranla daha rahat yükseleceği, belki de maddi gücü olmayan kişinin bey olamayacağı ifade edilmektedir.

Beldewsizden üy şıgadı, belgisizden biy şıgadı. (İpsizken çadır olur,

meçhul kişiyken bey olur.) Tanınmamış kişiler bazen yönetime gelebilir.

2.2. Otorite İhtiyacı, Otorite Boşluğunun ve Çift Başlılığın Yaratacağı Sorunlar

Kazak atasözlerinde yöneticilere yönelik eleştirilerin yanı sıra çok sayıda atasözünde onların büyüklüğü, önemi ve gerekliliği vurgulanmaktadır. Lidersiz/yöneticisiz halkın yolunu kaybedeceğinden, yok oluşa sürükleneceğinden, toplumda düzensizliğin baş göstereceğinden ve kötü niyetli kimselerin amaçlarını kolayca gerçekleştireceğinden duyulan korku kendisini göstermektedir. Ayrıca atasözlerinde, iktidarın paylaşılacak istenmemesine değinilmekte, iktidarın ve yarattığı sorumluluğun paylaşılmasının sakıncaları hatırlatılmaktadır. Bir yerde birden fazla yetkili/sorumlu kişi bulunduğu işlerin yürümeyeceğine, herkesin iktidar sahibi olduğu yerde gelişme oluşmayacağına değinen atasözleri yönetimin hizmet karşılığı verilmesini imlemektedir.

Agasız el jagasız. (Ağasız halk hamisizdir.) Yöneticiler halkın koruyucularıdır.

Asabası joq asqa jarımas. (Sofranın ağası yoksa insanlar yemeğe doymaz.) Otoritenin olmadığı yerde sınır bulunmaz.

Baqan üy tirewi, töre el tirewi. (Baqan² evin desteğidir, asilzade halkın desteğidir.)

Basqaruwşı bolmasa el qadiri ketedi, elinde aytıs bolsa er qadiri ketedi. (Yöneticisi yoksa yurdun kıymeti gider, halkın içinde tartışma varsa yiğidin kıymeti gider.)

Bassız üydiñ iyti osıraq. (Başsız evin köpeği osuruklu olur.) Otoritenin olmadığı yerde düzen ve bayındırlık olmaz.

Başşı köp te qoşşı az, köbiniñ bası taz. (Başkan çok da hizmetçi az, çoğunun başı keldir.) Herkes yönetici konuma gelmek ister ancak iş hizmet etmeye gelince kimseyi bulamazsın.

Basşısı joq el jetim, balğı joq köl jetim. (Önderi olmayan halk yetim,

2- Ucu çatal olan uzun sopa, direk.

balığı olmayan göl yetim.)

Başızsız awıldiñ balası bassız. (Başızsız köyün çocuğu akılsızdır.) Yöneticisi olmayan toplumda bireyler sağlıksızdır.

Biy ekew bolsa daw törtew boladı. (Bey iki olursa anlaşmazlık dört olur.) Çok başlılığın olduğu yerde huzur ve refahın olmayacağı söylenmektedir.

Biy köp eldi daw aralaydı, dawı köp eldi jaw aralaydı. (Hâkimi çok olan yurdu dava dolaşır, davası çok olan yurdu düşman dolaşır.)

Ädepsiz üyge kirme, äkimsiz elde turma. (Ahlaksız insanların evine girme, yönetici olmayan yurttan durma.)

Eki qoşqardıñ bası bir qazanğa sıymaydı. (İki koçun başı bir kazana sığmaz.) İki liderin olduğu yerde huzur olmaz.

Eki tentek elge sıymas. (İki yaramaz yurda sığmaz.)

El agasız bolmas, ton jagasız bolmas, başsız elde bereke bolmas. (Halk ağasız olmaz, palto yakasız olmaz, lidersiz halkta bereket olmaz.) Ülkeyi güzelleştiren ve onun bayındırlığını sağlayan yöneticilerdir.

El agasız bolmaydı, suw sagasız bolmaydı. (Halk ağasız, nehir ağızsız olmaz.) Yöneticiler, toplumsal düzenin kaynağı olarak gösterilmektedir.

El iyersiz bolmaydı, söz jüyesiz bolmaydı. (Halk sahipsiz olmaz, söz düzensiz olmaz.) Toplumun düzenini sağlayan ona sahip çıkan yöneticilerdir.

El, başsısimen tüzeler. (Halk, idarecisiyle düzelir.)

Eldiñ qutı biy. (Halkın bereketi idarecidir.)

Er basına kün tuwsa buta tübi üy bolar, el irise ıdırap eki üyge bir biy bolar. (Yiğidin başına gün doğsa çalı dibi ev olur, halk bozulsa dağılarak iki eve bir bey olur.) Toplumsal düzenin bozulduğu yerde çok başlılık ve anarşi ortaya çıkar.

Halq kewde, patşa bas. (Halk gövde, padişah baştır.) / **Han bas, halıq kewde.** (Han baş, halk gövde.) Toplumsal düzenin bekası için bir padişaha ihtiyaç vardır.

Han köp bolsa jaw köp, biy köp bolsa daw köp. (Han çok olursa düş-

man çoktur, kadı çok olursa dava çoktur.)

İyt awlaqta, doñız töbege şığadı. (Köpek uzakta, domuz tepeye çıkar.) Otorite boşluğunun olduğu yerlerde zararlı kimseler rahatça hareket eder.

Jer tawsız bolmas, el hansız bolmas. (Toprak dağsız olmaz, yurt hansız olmaz.)

Jer töbesiz bolmaydı, el töresiz bolmaydı. (Toprak tepesiz olmaz, yurt hâkimsiz olmaz.)

Joldasın tappağan er azadı, bassısın tappağan el azadı. (Eşini bulamayan erkek yoldan çıkar, liderini bulamayan halk yoldan çıkar.)

Köktem güldiñ bağıñ aşadı, kösem eldiñ bağıñ aşadı. (Bahar, çiçek bahçesini açtırır; lider, halkın talihini açar.)

Köp şuwıldap ne tabar, biylemese bir kemel? (Kemale ermiş bir kişi tarafından yönetilmezse halk gürültü edip ne elde edebilir?) Bir olgun kişi onları idare etmeye talip olmazsa halk istediği kadar feryat figan etsin eline bir şey geçiremez. Halkı yönetecek bir kişi gereklidir.

Kösemniñ diydarı künnen de jarıq. (Liderin yüzü güneşten bile parlaktır.) Halka örnek ve önder olacak bir lidere ihtiyaç vardır.

Kün tüşpegen jer kögermes, kösemi joq el kögermes. (Güneş düşmeyen toprak canlanmaz, lideri olmayan halk güçlenmez.)

Mıñ askerde bir qolbaşşı bolar, mıñ qaşqında bir jolbaşşı bolar. (Bin askerde bir komutan olur, bin kaçakta bir reis olur.) Her topluluğun bir lidere ihtiyaç duyduğu belirtilirken liderlerin özel insanlar olduğu ima edilmektedir.

Mıñ qosşığa bir başşı, jaman adamniñ tili aşşı. (Bin hizmetçiye bir lider gerekir; kötü insanın dili acıdır.)

Mısıq joqta tısgan töbege şığadı. (Kedinin yokluğunda sıçan tepeye çıkar.) Otoritenin olmadığı yerde başıbozuklar rahatça hareket eder.

On aqquwğa, bir başşı. (On ak kuğuya, bir lider.) Her topluluğun bir idareciye ihtiyacı var.

Otı joq jer jetim, başşısı joq el jetim, elinen awğan er jetim, tıñdawsız

söz jetim, joqtawsız qız jetim. (Otu olmayan toprak yetimdir, lideri olmayan halk yetimdir, yurdundan göçen yiğit yetimdir, dinlenmeyen söz yetimdir, ağlayanı olmayan kız yetimdir.)

Öser elde aqın köp, öser elde äkim köp. (Gelişecek ülkede şair çoktur, yok olacak ülkede idareci çoktur.) Bir ülkenin yönetiminde çok başlılık olursa ülkenin sonu karanlıktır.

Patşa tänirdiñ köleñkesi. (Padişah tanrının gölgesidir.) Padişahın yönetme yetkisini tanrısallaştıran bu atasözü “**Patşa quday emes, qudaydan bılay emes.**” atasözüyle tezat oluşturmaktadır.

Qayğın bolsa hanğa bar, qarnıñ aşsa bayğa bar. (Kaygın varsa hana git, karnın açsa zengine git.) Bu atasözünde halkın sorunlarını çözenin hükümdarın/zenginin işi olduğu söylenerek yöneticiye duyulan ihtiyaç ifade edilmektedir.

Qolbası qolğa tayanaq, elbası elge tayanaq. (Komutan birliğe dayanaktır, başkan halka dayanaktır.)

Sen salar da, men salar, atqa jemdi kim salar! (Sen gönderirsin, ben gönderirim; ata yemi kim verir!) Bir toplumda herkes idareci rolüne soyunursa ve üzerine düşen işi yerine getirmezse işler yürümez.

Siz turıpsız tikeyip, biz turıppız tikeyip; jerge tüsken qamşını kim aladı eñkeyip! (Siz dikilip durmuşsunuz, biz dikilip durmuşuz; yere düşen kamçıyı eğilip kim alacak!)

Töresi bar eldiñ töbesi bar. (Asilzadesi olan halkın tepesi vardır.) Atasözlerinde genellikle olumsuz ifadelerle anılan asilzadeler burada halkın koruyucusu olarak nitelendirilmektedir.

Ulıqsız jurt, bassız dene. (Öndersiz yurt, başsız vücut gibidir.)

2.3. Yöneticide Bulunması Gereken Kişisel Özellikler

Kazak atasözlerinde yöneticilerde bulunması gereken özelliklerden en çok adaletli ve ahlaklı oluş vurgulanmaktadır. Yöneticilere; işlerini ciddiye almaları, merhametli ve tatlı dilli olmaları, nefislerine ve duygularına hâkim olmaları öğütlenir.

Ädil biy, altın tarazı. (Adil bey, altın terazidir.)

Ädil biyde äzil joq. (Adil beyde şaka yoktur.) İdareciler işlerini ciddiye alarak yapmalıdır.

Ädil biydiñ kegi joq. (Adil beyin kini yoktur.) Beyler kararlarını kişisel duygularına göre değil hukuka göre vermelidir.

Basqa baq jarasadı, batırğa jaq yarasadı; atalı erden biy tuwsa halıq paydasına janasadı. (Başa talih yaraşır, kahramana yay yaraşır; terbiyeli yiğit, bey olursa halk faydalanmak için yaklaşıır.) Ahlaklı ve başarılı yöneticiler insanları etrafına toplayabilir.

Biy bolğan kisi baqırıp bola ma eken! (Bey olan kişi bağırarak mı bey olmuş!) Bağırıp çağırarak idarecilik yapılmaz, görevler yerine getirilmez.)

Biydiñ bası qawaqtay, quwdıñ bası quwıqtay. (Beyin başı bal kabağı gibidir, düzenbaz insanın başı ufacıktır.) Beyler akıllıdır; düzenbaz insanlar akıllı değil, sadece kurnazdır.

Elge baqqan, el bastar. (Halkla ilgilenen, halkı yönetir.) Halk, kendisiyle ilgilenen kimseleri yükseltir; onu yönetici konuma getirir.

Hannan qazıq, biyden toqpaq. (Handan kazık, beyden tokmak.) Toplumsal düzenin salahiyeti adına yöneticiler birbiriyle uyumlu çalışmalıdır.

İyt terisi iy bolmas, năpsisi jaman biy bolmas. (İt derisi tabaklanmaz, nefsi kötü olan kişi bey olmaz.) Beylere ve bey olma arzusunu taşıyanlara nefesine hâkim olmaları öğütlenmektedir.

Juwastan juwan şığadı. (Yumuşak başlıdan bey çıkar.) Hem halka hem de idarecilere verilen bir öğüt olarak düşünülebilecek bu atasözünde idareci olmak ve kalmak isteyen kişinin yumuşak başlı olması gerektiği ifade edilmektedir.

Keñesti han azbaydı, keñ kiyim tozbaydı. (İstişare eden han yoldan çıkmaz, geniş giysi yıpranmaz.) Yöneticiler görüş alışverişinde bulunmayı ihmal etmemelidir.

Kerwen bası bilikti bolsa kölik azbaydı, qolbası bilikti bolsa sarbaz

tozbaydı. (Kervan başı bilgili olursa binek hayvanı yoldan çıkmaz, kolbaşı bilgili olursa asker dağılmaz.)

Minin bilgen, biy boladı. (Kusurunu bilen, bey olur.) Bey olacak kimse kendi kusurlarını kabullenmelidir; böylelikle başkalarını da adaletle yargılar.)

Qıysıq ağaş üy bolmas, qıñır jigıt biy bolmas. (Eğri ağaç ev olmaz, aksi adam bey olmaz.)

Töreniñ tili tätti, dini qattı. (Hâkimin dili tatlı, dini sağlamdır.) İyi bir kadıdan beklenen tatlı dilli olması ve hükümlerinde dine dayanarak kesin davranmasıdır.

2.3.1. Yöneticilerde Deneyimin Önemi

Yöneticilerin deneyimli olmaları gerektiği, deneyimli idarecinin ülkeyi bayındır hâle getireceği, deneyimsiz yöneticilerin halkı felakete sürükleyeceği söylenmektedir.

Bozbala bastağan el oñbas, quralay bastağan kiyik oñbas. (Delikanlının yönettiği yurt düzlüğe çıkmaz, geyik yavrusunun yönettiği geyik sürüsü düzlüğe çıkmaz.) Deneyimsiz ve duygularını kontrol edemeyen kişinin yönettiği toplum refah ve huzura ulaşamaz.

Eski hannıñ aqlı jürmes, jaña hannıñ buyrıǵı jürmes. (Eski hanın nasihati geçmez, yeni hanın emri geçmez.) Bu atasözünde iktidarını kaybeden yöneticinin fikirlerinin önemini yitireceği, deneyimsiz yöneticilerin verdikleri emirlerin uygun biçimde yerine getirilmeyeceği ifade edilmektedir.

Jaña bayıǵannan qarız surama, jaña biy bolǵannan biylik surama. (Yeni zenginleşenden borç isteme, yeni bey olandan beylik yapmasını bekleme.)

Jas bolsa da bas. (Genç olsa da başkandır.) Yöneticinin yaşı değil, yönetme yeteneği önemlidir.

Jeti atası biy bolǵan, jeti jurttıñ qamın jer; biy bolmaǵan biy bolsa qulaq mıyın şaǵıp jer. (Yedi atası bey olan, yedi yurdun derdini düşünür; bey olmayan kişi bey olursa kulağını beynini ısırap yer.) Atasından beyliğin nasıl

yürütüleceğini görerek yetişmiş kimse yurdu daha iyi yönetirken, bey olmayan kişi bey olursa halka zulmeder. Bu atasözü sosyal adaletsizlik bağlamında sıklıkla dile getirilen “bey oğlunun elinde kamçıyla büyüyerek bey olması, fakirin oğlunun ise sırtında kamçıyla uslanması” durumuyla birlikte düşünüldüğünde kabullenilmiş tahakküm algısına güzel bir örnektir.

Köregen başşı eldi ösiredi, küşti maydan erdi ösiredi. (Güngörmüş lider halkı ilerletir, zorlu savaş meydanı yığıdi geliştirir.)

Körge ni jaqsı köş bastar. (Tecrübesi çok olan kişi göçü yönetir.) Bir toplumu yahut topluluğu yönetecek kişinin başarılı olması tecrübesine bağlıdır.

Kös başşısı joq el oñbaydı, quralay bastağan kiyik oñbaydı. (Göç sırasında lideri olmayan halk iflah olmaz, geyik yavrusunun idare ettiği geyikler iflah olmaz.)

Mal baqpağan mal baqsa jaylamağan say qoymas, biy bolmağan biy bolsa biylemegen el qoymas. (Mal bakmamış olan kimse mal bakarsa yerleşmedik vadi bırakmaz, bey olmayan kişi bey olursa yönetmedik halk bırakmaz.) Deneyimsiz idareci ne yapacağını bilmez, üzerine vazife olmayan işlere karışır.

Söyley söyley şeşen bolar, köre köre kösem bolar. (Konuşa konuşa hatip olunur, göre göre önder olunur.) İyi bir yönetici olmak için deneyimin önemi vurgulanmaktadır.

Tobilği qattı dep qamşığa sap qıladı, köregen jigitti äkki dep qosınğa bas qıladı. (Kızılıcak ağacı, sert diye kamçıya sap yapılır; güngörmüş adam, tecrübeli diye asker topluluğuna baş yapılır.)

2.4. Kötü Yöneticinin Yaratacağı Sorunlar

Yöneticilerin bozukluğunun halka sirayet edeceği ile ilgili atasözlerinin sayısı oldukça fazladır. Kötü idarecilerin halka türlü eziyetler edeceği, onların yönetme yeteneklerindeki eksikliğin toplumun ilerleyişine engel olacağı ifade edilmekte, kötü idarecinin askeri başarılar elde edemeyeceği vurgulanmaktadır.

Ädil biydiñ eliniñ ırısı köp, paraqor biydiñ eliniñ urısı köp. (Adil hâkimin yurdunun bereketi çoktur, rüşvetçi hâkimin yurdunun kavgası çoktur.) Adaletli olmayan ve rüşvetten uzak durmayan idarecilerin toplumsal huzursuzluğa

yol açacağı ifade edilmektedir.

Ädil patşa gülstanga uqsaydı, zalim patşa zımistanga uqsaydı. (Adil padişah gülistana benzer, zalim padişah işkenceye benzer.) Bir halkın mutluluğu ve huzuru onu yönetenin adil olmasına bağlıdır.

Äkim adal bolmasa jurt buzılar, sawda adal bolmasa nariq buzılar. (İdareci dürüst olmazsa yurt dağılır, ticaret dürüst olmazsa piyasa bozulur.)

Ämirşi esirse älewmet sorlaydı. (Hükümdar kendini beğenmiş olursa halk çile çeker.)

Azatin eldi urısı biyledi, ozatin eldi durısı biyledi. (Azacak halkı hırsızı yönetir; ileri gidecek halkı dürüst kişisi yönetir.)

Balıq basıman şiriydi. (Balık başından çürür.)

Basta aqıl joq bolsa ayaqqa küş tüsedı. (Başta akıl yoksa ayağa zorluk düşer.) Toplumun idarecileri akıllı insanlar değilse onların akılsızlıklarının cezasını halk çeker.)

Basta mıy joq bolsa eki ayaqqa küş tüsedı. (Başta beyin yoksa iki ayağa zorluk düşer.)

Bastıñ bolsa bilimsiz, tındırar isiñ tiyimsiz. (İdarecin olursa bilgisiz, bitirir (senin) işini uygunsuz.)

Bek bolmağan bek bolsa tayaq ketpes basiñnan. (Bey olmayan kişi bey olursa sopa gitmez (senin) başından.) Yönetme vasfı olmayan kimse bey olduğunda gücünü sadece halka zulmetmek için kullanır, icraatta bulunmaz.

Biy ädil bolsa, dawdı tındıradı; zalım bolsa, söngen dawdı jandıradı. (Bey adil olursa davayı halleder, zalim olursa sönmüş davayı alevlendirir.) Adil olan beylerin halkın işlerini/davalarını halletmeyi amaçlayacakları ancak zalim olanların davayı alevlendirerek hem halka eziyet edeceği hem de nemalanacağı ifade edilmektedir.

Biy jamanı dawğa aldiradı, han jamanı jawğa aldiradı. (Beyin kötüsü davayı sonuçlandıramaz, hanın kötüsü orduyu düşmana mağlup ettirir.) Ellerindeki davayı sonuçlandıramayan beylerin askeri düşmana kırdıran han gibi olduğu söylenmektedir.

Biy jamanı dawğa aldiradı, han jamanı jawğa aldiradı. (Beyin kötüsü

davayı kaybettirir, hanın kötüsü orduyu düşmana mağlup ettirir.) Yeteneksiz idarecilerin yaratacağı sorunların ifade edildiği bu atasözüne göre yargılama yetkisine sahip olan beylerden halkın sorunlarını ve anlaşmazlıklarını çözmesi; handan ise askerî başarılar elde etmesi beklendiği anlaşılmaktadır.

El ağası iritkili bolsa elin jawı şabar. (Yurdun ağası bozguncu olursa yurdun düşmanı saldırır.)

Han aqımaq bolsa halıq küyzeledi. (Han aptal olursa halk perişan olur.)

Han azsa halqın qıradı. (Han sapıtırsa halkını katleder.)

Han qaraw bolsa halqı urı boladı. (Han adaletsiz olursa halkı hırsız olur.)

Handa qadir bolmasa qarada uyat bolmaydı. (Handa itibar olmazsa halkta utanma olmaz.) Han saygın ve sözü geçer olmazsa halk ondan çekinmez.

Hanı paraqor bolsa qaraşası qar boladı. (Hanı rüşvetçi olursa halk dilenci olur.) Toplumsal adaleti sabote eden rüşvet olgusunun hatırlatıldığı bu atasözünde rüşvet yiyen bir hana sahip olan halkın rüşvet vermekten elinde avucunda bir şeyin kalmayacağı, siyasal iktidarın ve onun temsilcilerinin halkın parasını rüşvet alma yoluyla tüketeyeceği hatırlatılmaktadır.

Hanı qayırimsız bolsa qaraşası qayırşı boladı. (Hanı acımasız olursa halk dilenci olur.) Zalim yönetici halka sefaletten başka bir şey vermez.

Hanı qayqı bolsa biyi bükir bolar. (Hanı eğik olursa beyi kambur olur.) Devlet yönetiminin üst kademelerindeki bozukluk aşağı kademelere de sirayet eder.

Hannan qayır ketse qaradan qaygı ketpeydi. (Handan merhamet ayrılrsa halktan kaygı ayrılmaz.) Halkın huzurlu ve kaygıdan uzak olması hanın merhametli olmasına bağlanmaktadır.

Jaman başıdan, jaqsınıñ siltewi artıq. (Kötü liderden, iyi bir insanın yol göstermesi daha üstündür.)

Jaman jolbaşsıdan, jaman siltewşi artıq. (Kötü liderden, kötü rehber

üstündür.)

Jaman töre jan alar. (Kötü hâkim can alır.) Yargı, toplumun düzenini ve refahını belirleyen önemli bir unsurdur. Eğer yargılama yetkisi kötü hâkimlerin eline geçerse can güvenliği sağlaması gereken yasalar can alır.

Jaman tuqım egin buzadı, jaman başşı elin buzadı. (Kötü tohum, ekini bozar; kötü idareci, yurdunu bozar.)

Jaman yolbaşşidan, jarıq ay jaqsı. (Kötü liderden, aydınlık ay iyidir.)

Jamannan biy qoyma, kesim saladı; zalımnan qarız alma, ösim saladı. (Kötü insanı bey yapma, karar verir; zalimden borç alma, faiz işlettir.)

Jamannan jasawıl qoysañ eliñdi jawğa aldırar, nadannan biy qoysañ malıñdi dawğa aldırar. (Kötüden bekçi koyarsan yurdunu düşmana aldırır, cahilden bey koyarsan mallarını dava içinde bırakır.)

Jaqsıdan äkim qoysañ eldi tüzeter, jamannan äkim qoysañ eldi jüde-ter. (İyi insanı idareci yaparsan yurda nizam verir, kötü insanı idareci yaparsan yurdu zayıflatır.)

Jastıñ jaysız bolsa uyqıñ qanbas, bastıñ jaysız bolsa isiñ oñbas. (Yastıñ rahatsız olursa uykuya kanmazsın, liderin uygunsuz olursa işin onmaz.) Yönetme becerilerinden mahrum olan liderler toplumu başarısızlığa mahkûm eder.

Jurt jamañğa qaldı, jüq taylaqqa qaldı. (Yurt kötüye kaldı, yük deve yavrusuna kaldı.) Ülkenin idaresinin kötü ve yetersiz kimselerin eline geçmesi büyük bir felakettir.

Mansaptı paraqor bolsa sanaqsı jalaqor boladı. (Makam sahibi kişi rüşvetçi olursa sayım memuru iftiracı olur.)

Patşa zalım bolsa jurt tozadı; patşa gahım bolsa jurt ozadı. (Padişah zalim olursa halk sefil olur; padişah âlim olursa halk refah bulur.) Halkın onu yöneten kişiye göre şekil alacağı; zalim bir padişahın idaresi altında olan ülkede yapılan eziyetlerden dolayı halkın sefil duruma düşeceği, âlim bir padişahın ida-

resi altında olan ülkenin bayındır olacağı söylenmektedir.

Suw basınan buzıladı, balıq basınan şiriydi. (Su başından bozulur, balık başından çürür.)

Suw da basınan tunadı. (Su da başından saydamlaşır.) Bir ülkenin düzen ve intizamı o toplumun üst tabakasından başlar.

Suwmaqay jigıt kezegen, jemir biydiñ eli bezegen. (Açıkgöz adam çok gezer, obur hâkimin halkı bezgin olur.) Beylerin doymak bilmeyen iştahından bahseden bu atasözü, Kazak beylerinin halkın mallarını gasp ettiğine işaret etmektedir.

Şıqpağan eginen jer bülinedi, olaq bastıqtan el bülinedi. (Çıkmayan ekin yüzünden toprak bozulur, beceriksiz idareci yüzünden halk bozulur.)

Şöp te basınan quwraydı. (Ot da başından kurur.)

Tördegi külse, esiktegi ırjıyadı. (Başköşedeki kişi gülerse kapıdaki sırıttır.)

2.5. İyi Yöneticinin Sağlayacağı Faydalar

İyi yöneticinin ülkede huzuru ve bayındırlığı sağlayacağı, askerî başarılar elde edeceği ve halkını doğru yola sevk edeceği ifade edilmektedir.

Akıldı başıñ bolsa adaspasıñ. (Akıllı liderin varsa kaybolmazsın.)

Ağası aqıldımñ awılı azbaydı. (Ağası akıllı olan köy yoldan sapmaz.)

Akıldı başı aldırmas. (Akıllı önder halkını mağlup ettirmez.)

Bir kisi bastay bilse on kisi jüzdi jeñedi. (Bir kişi yönetmeyi bilirse on kişi, yüzü yener.)

Töresi men töbesi bar el alıstan köredi. (Asilzadesi ile tepesi olan yurt uzaktan görünür.)

Başşısı bastay bilse on kişi jüzdi yeñedi. (Önderleri yönetmeyi bilirse on kişi yüz kişiyi yener.)

Patşa ädil bolsa maymıl tüleñgit boladı. (Padişah adil olursa maymun

muhafız olur.) Padişah adil olursa ona hiçbir zarar gelmez, maymun bile onun muhafızlığını yapabilir. Bu atasözünde, adil olan yöneticinin korkmak için bir sebebinin olmayacağı imlenmektedir.

2.6. Yönetilenlere Öğütler, Uyarılar ve Hatırlatmalar

Kazak atasözlerinin geneline; yöneticilere güvenilmeyeceği, onlardan medet umulmayacağı ve onların karşılıksız iyilik yapmayacağı düşüncesi hâkimdir. Bazı atasözlerinde ise yöneticilere saygılı olmak, onlara kayıtsız şart-sız itaat etmek öğütlenmektedir.

Aq köñilden biy qoysañ burılmas sözge aradan, qara jürekten biy qoysañ awzı keppes paradan. (Temiz yürekli insanı bey yaparsan çevreden gelen söze bakarak sapıtmaz, kara yürekli insanı bey yaparsan ağzı rüşvetten kurumaz.)

Bektiñ bulağınan suw işpe. (Beyin pınarından su içme.) **1.** Beyler karşılıksız iyilikte bulunmazlar. **2.** Beyin suyuna rüşvet, yolsuzluk, haksızlık ve zulüm karışmıştır; bu su içilmez.

Biydiñ ädil sözi, tentektiñ tezi. (Beyin adil sözü, yaramaz kişinin öğüdüdür.) Beylerin sözleri yaramaz kişiler için değerli bir öğüttür, kişi beyin sözlerini dinleyerek kendine çekidüzen verebilir.

Biydiñ jolı aq, suwdın jolı sara. (Beyin yolu hak, suyun yolu belirgin-dir.) Kazak atasözlerinin genelinde görülen yöneticilere karşı güvensizliğin aksine bu atasözünde idarecilere güven duyulması gerektiği ifade edilmektedir.

Esek basımman tüyeni jetekledim. (Eşek başımla deveyi yedekledim.) Cahil ve yeteneksiz kimselerin bazen yönetici konuma geldikleri ve kendilerinden değerli insanları yönettikleri ifade edilerek halka, onları yönetenlerin değerini tartmaları öğütlenmektedir.

Hanın sıylamağan el azadı. (Hanını saymayan halk yoldan çıkar.) Yöneticilere gereken saygıyı göstermeyen halk yoldan çıkar.

Intımaqsız eldi urısı biyleydi, intımaqtı eldi durısı biyleydi. (Birlik olmayan halkı hırsız yönetir, birlik olan halkı dürüst kişisi yönetir.)

İyt te iyesin sıyladı. (Köpek bile sahibine hürmet eder.) Bu atasözü insan-

lara, itaat etmeyi öğütlemektedir.

Patşa quday emes, qudaydan bılay emes. (Padişah tanrı değildir, tanrıdan böyle değildir.) Padişahın büyük Tanrı vardır. Padişahın iktidarı Tanrı vergisi değildir; padişah elde ettiği gücü kaybedebilir.

Qayırsız bolsa handan bez, ötkelsiz bolsa suwdan bez, asuwsız bolsa tawdan bez, paydasız bolsa baydan bez, panasız bolsa saydan bez. (Merhamsız olsa handan uzak dur, geçersiz olsa sudan uzak dur, aşılmaz olsa dağdan uzak dur, faydasız olsa zenginden uzak dur, sığınaksız olsa vadiden uzak dur.)

Tärtipke bas iygen qul bolmaydı. (Disipline baş eğen kişi köle olmaz.) İdarecilerin istek ve emirlerine boyun eğmek kişinin haysiyetine halel getirmez.

Ulıgñ kâpir bolsa da âmirin tut. (Yöneticinin kafir olsa bile emrini yerine getir.) Tam bir teslimiyetin öğütlendiği bu atasözünde yöneticiler kötü olsalar bile düzensizlik yaratmamak adına onların emirlerine uymak gerektiği öğütlenmektedir.

Ulıgñ âdil bolmasa dawğa barma, qaruwıñ say bolmasa jawğa barma. (İdarecin adil değilse davaya gitme, silahın hazır değilse düşmana varma.) Adaleti sağlaması gereken idareciler adil değilse onlardan medet umulmaz. Adalet sisteminin bozulduğu toplumlarda herkes adaleti kendi imkânlarıyla sağlamaya çalışır.

Ulıgñ saytan bolsa da âmirin tut. (Yöneticinin şeytan bile olsa emrini yerine getir.)

Ülgisizden biy qoysañ ösiyeti bolmaydı, qaharsızdan han qoysañ qasiyeti bolmaydı. (Terbiyesiz kişiyi bey kılsan verecek öğüdü olmaz, gazapsız kişiyi han kılsan haysiyeti olmaz.) Halka bir öğüt olarak düşünülebilecek bu atasözünde hükümdarın “gazaplı” olması övülen bir özelliktir. Bu atasözü kötü yöneticinin vereceği zarara da bir örnektir.

2.6.1. Tesadüfen Yönetici Olunmaz

Yöneticilerin o makama önemli ve üstün özellikleriyle geldiğinin ifade edildiği atasözleri, güçlü olanın yüceltilmesine örnek olarak düşünülebilir.

Akılsız töre joq. (Akılsız hâkim yok.) Üst mevkilere gelen insanlar akıl-

lıdır.

Handa qırıq kisiniñ aqlı bar. (Handa kırk kişinin aklı var.) Devleti idare eden kişinin zekâsı övülmektedir.

Jüzen birew şeşen, mıñnan birew kösem. (Yüzden biri hatip, binden biri liderdir.) Lider olabilme niteliklerine sahip kişi sayısı çok azdır, liderler tesadüfen o konuma gelmemiştir.

Qul jıyılıp bas bolmas, qum jıyılıp tas bolmas. (Köleler toplanıp baş olmaz, kum yığılıp taş olmaz.) İdareci olmak için özel niteliklere sahip olmak gerekir manasında düşünülebileceği gibi sosyal konum olarak alt statüde olan kişilerin birleşerek liderlik vasfına kavuşamayacağını da ifade edildiği düşünülebilir. Bu yönlerden “ayakların baş olması”nın mümkün olmadığı sezdirilmektedir.

2.6.2. Otoriteye Başkaldırmanın Sonuçları - Yöneticileri Gücendirmenin Sonuçları

Yöneticilere başkaldırmanın kötü sonuçlanacağı, kişinin bu yolla bir yarar elde edemeyeceği aksine canından olacağı ifade edilmektedir. Yöneticilerin güçlerinin büyüklüğü hatırlatılıp halkın yöneticilere karşı davranışlarına dikkat etmesi gerektiği söylenerek aksi takdirde zor duruma düşecekleri uyarısı yapılmaktadır.

Äkimge qarsı kelme, küniñe kemşilik keler; moldağa qarsı kelme, diniñe kemşilik keler. (Valiye karşı gelme, günlerine noksanlık gelir; mollaya karşı gelme, dinine noksanlık gelir.) Atasözünde halka yöneticilere itaat öğütlenmekte, aksi takdirde kişinin canından olacağı ima edilmektedir.

Äkimmenen araz bolsañ küniñ jaman, moldamenen araz bolsañ diniñ jaman. (Valiyle küs olursan yaşantın kötü olur, mollayla küs olursan dinin kötü olur.) Bu atasözünde halka yöneticilerle iyi geçinmek öğütlenmektedir.

Aqsaqaldıñ nazasına qalma, saqalınıñ ağı uradı; patşanıñ jazasına qalma, özi urmasa astındağı tağı uradı. (Aksakalın darlığını çekme, sakalının akı çarpar; padişahın cezasına uğrama, kendi çarpmazsa altındaki tahtı çarpar.)

Yüksek mevkideki insanların karşısında halkın davranışlarına dikkat etmesi öğütlenmektedir.

Bağıtsız el, başşısımen alısadı; ağılsız er, äyelimen alısadı. (Bahtsız halk, başkanıyla vuruşur; akılsız koca, karısıyla vuruşur.) Toplum ile idarecilerin birbirine düşmesi bir halkın başına gelecek en büyük felaketlerden biridir.

Han aşuwı, qara qılış. (Hanın öfkesi kara kılıç gibidir.)

Han aşuwlansa qaharın tögedi. (Han öfkelenirse gazap saçar.)

Han qaharlansa qan tögiler. (Han öfkelenirse kan dökülür.) Yüksek mevkideki kimseleri kızdırmamak gerekir.

Hanmenen qas bolma, qudayğa qarsı bolma. (Han ile düşman olma, Allah'a karşı olma.) Yönetici ile düşman olmanın Allah'a karşı olmakla aynı ifade içinde bulunması yöneticilerin gücünü imlemektedir.

Hannın qayranı, erdiñ qayratı şeksiz. (Hanın kuvveti, yiğidin cesareti sınırsızdır.) Hanın övüldüğü bu atasözü, halka bir uyarı mahiyetindedir.

Jarlıq qattı, jan tätti. (Ferman şiddetli, can tatlı.) Otoriteye başkaldırmak tehlikelidir, bunu yapacak kişi ölümü göze almalıdır.

Patşañ soqır bolsa köziñdi qısıp söyle. (Padişahın kör ise gözünü kısarak konuş.) Yüksek makamlardaki kişileri gücendirmek kötü sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle kişi duruma uygun davranmalıdır.

Patşañıñ qoltığı keñ, qurığı uzun. (Padişahın koltuğu geniş, sırtığı uzundur.) Hükümdarın gücünün büyüklüğü ifade edilerek halka yüksek makamlardaki kişilerin karşısında davranışlarına dikkat etmeleri öğütlenmektedir.

Töremen oynasañ başıñ ketedi, iytpen oynasañ sanıñ ketedi. (Soyluyla şakalaşırsan başın gider, köpekle şakalaşırsan bacağıñ gider.) Yüksek mevki-deki insanlarla muhatap olurken mesafeyi ayarlayamayıp onu kızdırırsan büyük zarar çekersin.

Ulıq körseñ külkiñdi tıy, zamañğa qaray börkiñdi kiy. (Mevki sahibi kişi görünce gülmeni kes, devrine göre börkünü giy.) Yüksek makamlardaki kişilerin yanında nasıl davranılması gerektiğinin yanı sıra duruma uygun dav-

ranmak da öğütlenmektedir.

2.7. Yöneticilerin Çevresi

Kazak atasözlerinin genelinde siyasi ve hukuki idareciler; sadece almasını bilen, genellikle kendisi için fedakarlıkta bulunanların emeklerini hiçe sayan kimseler olarak nitelendirilir. Bu doğrultuda, yöneticilerin çevresinde bulunan insanların onlardan yarar sağlamak amacıyla dalkavukluk yaptıkları; bunun bazen başarılı bazen de başarısız sonuçlanabileceği ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak güç sahibi kimselerin sevgilerinin ve sağladıkları konforun bir anda şiddete dönüşebileceği hatırlatılmakta, yüksek mevkilerdeki kimselerin çevresindeki insanların yaslandıkları kişinin gücüne güvenerek hareket etmeleri eleştirilmektedir.

Äkimniñ könilinde bolsañ da közinde bolma. (Yöneticinin gönlünde olsan da gözünde olma.) Yöneticilerin yakınlarında bulunmamak öğütlenmekte, onların sevgisinin ve yarattıkları güvenin şiddete dönebileceği hatırlatılmaktadır.

Är hannıñ tusında bir surqıltay. (Her hanın yanında bir yağcı vardır.)

Esikte otırğan, törde otırğannan dämeli. (Kapıda oturan, başköşede oturandan umut eder.)

Han sarayı demeseñ qatın ösel qaptağan, qoşemetşil quw öñşen, handı ğana maqtağan. (Han sarayı demezen kadının dedikodusu her yanı sarar. İltifat etmeyi seven sahtekâr; sadece hanı över.)

Han sırrın bilgenniñ, qanı tögiledi. (Hanın sırrını bilen kanı dökülür.) Yöneticilere çok yakın olmak tehlikelidir.

Hanniñ qasında bolganşa, suwdıñ basında bol. (Hanın yanında olmak-tansa suyun başında ol).

Jatıq aytsañ jağımpaz der, tik aytsañ turpayı der. (Uyumlu konuşursan dalkavuk derler, dik konuşursan görgüsüz derler.)

Julıq jalağan jarımaydı. (Ayakkabı yalayan doymaz.) Kendinden üstün

kimselere dalkavukluk eden kişiler hiçbir zaman istediklerini elde edemez.

Patşanıñ qasında jürgen, jolbarıstıñ qasında jürgenmen teñ. (Padişahın yanında olmak, kaplanın yanında olmaya denktir.) Güçlü ve iktidar sahibi kimselere yakın olmak, onların hizmetinde bulunmak kaplanın yanında olmaya benzer. Kaplan gücünden dolayı size güven verse de vahşi bir hayvandır, güven olmaz; size zarar verebilir.

Qarnıñ aşıa hanğa baaar, maqtay bilseñ nan bolar. (Karnın acıksa hana git, övebilse ekmek olur.) Yüksek mevkideki kişilerin yakınlarında olmak ve onlara iltifatlar etmek kişiye maddi kazanç sağlar.

Tasta tamır joq, törede tamır joq. (Taşta damar yok, asilzadede dost yok.) Yüksek mevkideki kişilerin dostu olmamasının iki nedeni düşünülebilir. **1.** Çevrelerindeki insanlar aslında onlardan bir beklenti içerisindedir. **2.** Toplumda söz sahibi olan ve halkın arasındaki sorunlarda çözüm merci olan töreler tıpkı kadılar gibi adaletli olmak adına dost edinmekten kaçınır/kaçınmalıdır.

Tez qasında qıysıq ağaç jatpas, bek qasında beybaq söz aytpas. (Tez yanında eğik ağaç yatmaz, beyin yanında zavallı kişi söz söylemez.) Beylerin yanında dürüst olmayan, zavallı kişilerin söyleyecek sözleri yoktur.

Töreniñ töleñgiti, baydıñ jalşısı qodañ. (Beyzadenin muhafızı, zengin hizmetçisi kabadır.) “İt kağrı gölgesinde yürür de kendi gölgesi sanırmış.” minvalindeki bu atasözünde yüksek mevkilerde bulunan kimselerin emri altındaki-lerin yaslandıkları güce güvenerek hareket etmeleri eleştirilmektedir.

2.8 Halkın Özeleştirisi

Yönetilenlerin içinde buldukları durumun müsebbibi olarak kendilerini gördükleri dört atasözü tespit edilmiştir.

Dawın ayta almağan, biydi jamandaydı. (Davasını anlatamayan kişi, beyi kötüler.)

Han qaraqşı, halıq sarapşı. (Han yağmacı, halk eleştiricidir.) İdarecilerin zalimliklerinin yanı sıra bu duruma karşı halkın homurdanmaktan başka bir şey yapmaması da eleştirilmektedir.

Özi jaman tuwğan şeşesinen köredi, daw ayta bilmegen töreşiden

köredi. (Kendisi kötü doğmuş kimse annesinden bilir, davasını anlatamayan hâkiminden bilir.)

Halqı jamannıñ biyi azadı, qatını jamannıñ üyi azadı. (Halk kötüyse bey bozulur, hanım kötüyse ev bozulur.)

2.9. Yönetenlere Öğütler ve Hatırlatmalar

Kazak atasözlerinde yönetenlere yönelik öğütler, uyarılar ve hatırlatmaların miktarı oldukça fazladır. Onlara görevlerini hatırlatan, yönetici olmanın zorluklarını ve sorumluluklarını bildiren çok sayıda atasözü tespit edilmiştir. Yönetenlere başlıca; az konuşma, gücünü koruyup sözünü geçirme, yalan söylememe, adaletli ve tarafsız olma, topluma örnek olma, çok çalışıp halka hizmet etme, alçakgönüllü olma, danışma alışkanlığına sahip olma, çevresindeki insanların kalitesine dikkat etme ve yol gösterici olma mesajları verilmektedir.

Adam bolatın jigit aldı menen öz näpisin biyledi, sosın awılın biyledi, awıl biylegen aymağın biyledi. (Adam olacak erkek önce kendi nefsinin, sonra köyünü yönetti; köyünü yöneten, bölgesini yönetti.)

Ädil biydiñ ölgeni söziniñ bolsa jalğanı, ğulamannıñ ölgeni bolmasa tälim alğanı. (Adil beyin ölümü sözünün yalan olmasıdır, bilginin ölümü verdiği dersleri alacak kimsenin bulunmamasıdır.)

Ädilsiz bolsa biy oñbas, äyelsiz bolsa üy bolmas. (Adaletsiz olsa bey onmaz, kadınsız olsa ev olmaz.)

Ağa eñbekpen körkem, bala bilimmen körkem. (Ağa çalışmasıyla görkemlidir, çocuk bilgisiyle görkemlidir.)

Aldıñğı arba qayda jürse soñğı arba soñınan jürer. (İlk araba nereye giderse son araba da arkasından gider.)

Aldıñğı teğerşik qayda jürse artqı teğerşik sonda jürer. (Ön tekerlek nereye giderse arka tekerlek de oraya gider.)

Arğımaq attıñ balası az ottap köp juwsaydı; han-töreniñ balası az söylep köp tıñdaydı. (Küheylan atın yavrusu az otlayıp çok nefeslenir; hanın,

asilin çocuğu az söyleyip çok dinler.)

Arğımaq attıñ qurıǵı äri jibek, äri qıl; qas jaqsınıñ belgisi äri mırza, äri qul. (Küheylan atın kuyruǵu hem ipek hem kıldır, hakiki iyinin belirtisi hem bey hem kul olmasıdır.) Yüksek makamlara gelen kişiler mütevazılığı elden bırakmamalı, çok çalışmalıdır.

Asıldıñ asılı jerde boladı, jurttıñ aǵası elde boladı. (Cevherin değeri toprakta olur, yurdun aǵası halkın içinde olur.) Yöneticilere halktan kopuk olmamak öğütlenmektedir.

Aspandaǵı aydan ne payda, jılnuwǵa qolıñ jetpese; Hiywadaǵı hannan ne payda, barsañ arızın ötpese. (Gökteki aydan ne fayda, ısınmaya elin ermezse; Hive'deki handan ne fayda, gidince dilekçen dikkate alınmazsa.) Han eğer halkın isteklerine kulak tıkıyorsa onun varlığı ile yokluğu birdir.

Äwleki biy at üstinen biylik aytar. (Küstah bey, at üstünden hüküm verir.) Yöneticilere halka tepeden bakmamak, onlarla insani ilişkiler kurmak öğütlenmektedir.

Bas bolmaq oñay, bastamaq qıyın. (Baş olmak kolay, yönetmek zor.)

Bası awırǵan baqsıǵa baradı, dawlı kisi jaqsıǵa baradı. (Başı ağrıyan baksıya gider, davalı kişi asilzadeye gider.) Toplumun önde gelen ve sözü dinlenen kimseleri halkın anlaşmazlıklarını çözmekle yükümlüdür.

Batır bolıp bay bolsañ patşadan neñ kem? Jarlı bolıp bek bolsañ keleden neñ kem? (Kahraman olup zengin olursan padişahın neyin eksiktir? Fakir olup bey olursan alaydan neyin eksiktir?) Kazak atasözlerinde zenginler sıklıkla ve sert biçimde eleştirilse de zengin olmak övülen bir durumdur. Bu atasözünde de zengin olmayan idarecilerin halkın gözündeki itibarının yüksek olmayacağı ifade edilmektedir.

Biy bolǵannan ne payda, halıqqa kömek bolmasa; şöldegi ottan ne payda, halayıq köşip qonbasa. (Bey olmaktan ne fayda, halka yardımı olmazsa; çöldeki ottan ne fayda, ahali göçüp konmazsa.) Makam sahibi olmak ancak halka hizmet edilirse anlam kazanır, aksi takdirde bir değer taşımaz.

Biy boluw oñay, biylik aytuw qıyın. (Bey olmak kolay, beylik söylemek

zordur.) Bey olan kişinin gücü eline aldıktan sonra beyliğe yaraşır şekilde davranmasının önemi vurgulanmaktadır.

Dawdı şeşen bitirmeydi, biy bitiredi. (Davayı hatip bitirmez, hâkim bitirir.) Beylere çok konuşmama ve ellerindeki davayı çabuk sonuçlandırma öğütlenmektedir.

Eldiñ tozğanı ulğınan biliner, etiktiñ tozğanı julğınan biliner. (Yurdun perişanlığı idarecisinden bilinir, çizmenin eskimesi kösesinden bilinir.)

Elşisine qarap elin tanı. (Elçisine bakıp halkı tanı.) Bir devletin, halkın yahut iktidar sahibi kimselerin temsilcileri onların aynasıdır, yaraşır olmalıdır.

Er jigittiñ ölgeni, essiz bolsa alğanı; ädil biydiñ ölgeni, söziniñ bolsa jalğanı. (Yiğit adamın ölümü, akılsız eş almasıdır; adil beyin ölümü, sözünün yalan olmasıdır.)

Halıq kelip ketkendi sıylamaydı, qıyılıp qızmet etkendi sıylaydı. (Halk gelip gideni saymaz, zorlanarak hizmet edeni sayar.) İdarecilerin ve onların temsilcilerinin saygı görmek için yararlı işler yapmaları gerekir.

Halıq qalasa, han qayıgın beredi. (Halk istese han kayığını verir.) Han, halkın isteklerini yerine getirir.

Halıq uygarsa han tüyesin soymas pa? (Halk karar verse han devesini kesmez mi?) Han, halkın kararlarına uymak zorundadır. Bir konuda halk bir karar verirse hana, onların istediklerini yapmak düşer.

Halqın aldağan bit oñbas, qatını salaq üy oñbas. (Halkı aldatan bey onmaz, kadını şapşal olan ev onmaz.)

Han azarında qaraaşısımın qas boladı, biy azarında qayırmı joq baymen dos boladı. (Han yoldan çıkınca halkıyla düşman olur, hâkim yoldan çıkınca merhametsiz zenginle dost olur.) Yöneticilere halktan uzaklaşmamak öğütlenmektedir.

Han eki aytsa qadiri ketedi, qaraşa eki aytsa arı ketedi. (Han iki kez söylerse itibarı gider, vatandaş iki kez söylerse namusu gider.) Emirlerini dinletemeyen yönetici âcizdir.

Han eki aytsa qara boladı, qara eki aytsa qatın boladı. (Han iki kere söylerse sıradan vatandaş olur, vatandaş iki kere söylerse kadın olur.)

Han jaylı bolsa halıq ketpeydi, er jaylı bolsa qatın ketpeydi. (Han uygun olursa halk gitmez, koca uygun olursa kadın gitmez.)

Han qasında wázir bilgiş bolsa qara jerden keme jürgizedi. (Hanın yanındaki vezir bilgili olursa kara toprakta gemi yürütür.) Bilgili danışmanların ve temsilcilerin zor işlerde hanın en büyük yardımcıları olduğu söylenerek bu kişilerin seçiminde dikkatli olunması öğütlenmektedir.

Handı quday urarda, qaraşası qas bolar; baydı quday urarda, baylıǵına mas bolar. (Hanı Allah çarptığında halkı kendisine düşman olur; zengini Allah çarptığında zenginliğine mağrur olur.)

Handı quday urǵanı, halqımen jaw bolǵanı; biydi quday urǵanı, biy-ligi daw bolǵanı. (Hanı Allah'ın çarpması, halkıyla düşman olmasıdır; beyi Allah'ın çarpması, hükmünün tartışmalı olmasıdır.) Halkın güvenini yitiren yöneticilerin makamlarından düşecekleri, felakete uğrayacakları hatırlatılmaktadır.

Hanniñ isi qaraǵa tüsedi, şaldıñ isi balaǵa tüsedi. (Hanın işi halka düşer, ihtiyarın işi çocuǵa düşer.)

Jalgaw jatıp buyıradı. (Tembel kişi yatıp emir verir.) Yöneticilere halkın içine karışmak öğütlenmektedir.

Jamanǵa bassı bolǵanşa, jaqsıǵa qosşı bol. (Kötü insanlara lider olmaksansa iyi insanlara hizmetçi ol.)

Janıñdı qıynasañ erlik oñay, jaqınıña burmasañ biylik oñay. (Kendini zorlarsan yiğitlik kolay, yakınına iltimas geçmezsen beylik kolay.)

Jaqsı ayǵırdıñ üyirin at jaqtaydı. (İyi aygırın sürüsünü at destekler.) Halk iyi yöneticiyi destekler.

Kedey eldiñ köş bassısı köp. (Fakir halkın göç başı çoktur.) İdarecilere halkını gözetmesi öğütlenmektedir. Zira refahın ve bayındırlığın bulunmadığı

toplumlarda idareyi ele geçirme teşebbüsünde bulunacak gözü kara kişi çok bulunur.

Köp söyleydi zalım biy, az söyleydi ädil biy; atañnıñ qulı aytsa da ädildikke basıñdı iy. (Zalim bey çok konuşur, adil bey az konuşur; babanın kulu söylese de adil söze başını eđ.)

Kös bastaw qıyın emes, qonatin jerde suw bar; qol bastaw qıyın emes, şabatın jerde jaw bar. (Göçü yönetmek zor değil, konak yerinde su var; askerî birliği yönetmek zor değil, saldıracak yerde düşman var.) Halkını bir amaca yönlendirebilen lider için yönetmek zor bir iş değildir.

Oyında örelık joq, hanında törelık joq. (Oyunda sınır yok, hanında hüküm yok.) Yönetici sözünü geçirebilmelidir. Aksi takdirde toplumda sınır tanımazlık baş gösterir.

Ötpes jarlıq, boyğa qorlıq. (Hükümsüz ferman, vücuda eziyettir.) Yöneticiler için en büyük işkence emirlerini dinletememektir.

Öz elin tanımağan, elge biy bolmas. (Kendi halkını tanımayan kişi, halka bey olamaz.) İdarecilere yönettikleri halkı tanımaları, onlarla insani ilişkiler kurmaları öğütlenmektedir.

Qansoqta jegen iyt toymaydı, para alğan biy oñbaydı. (Kan sucuğu yiyen köpek doymaz, rüşvet alan bey onmaz.) Rüşvet alan beylerin huzur ve mutluluktan uzak olacakları söylenmektedir.

Qarşığa eki ilmeydi, han eki aytpaydı. (Aladoğan iki kez yakalanmaz, han iki kez söylemez.)

Qawqarı ketgen han, qaraqşidan qadirsiz. (Gücü kaybeden han, hırızdan değersizdir.) Yöneten ve yönetilen arasındaki tahakküm sözleşmesi güç ekseninden beslenir. İdareci gücünü kaybettiğinde toplumun gözünde değersizleşir.

Qazaq baydıñ ulı bolğanşa, halıq baydıñ ulı bol. (Kazak ağanın oğlu olacağına halk ağanın oğlu ol.) Bu atasözündeki uyarı, toplumsal hayatta hem siyasi hem dinî otorite sahibi olan ve yargılama yetkisi bulunan beylere yöneliktir.

Qoja moldanı basındağısınan bilersıñ, bek pen töreni qasındağısınan bilersıñ. (Hocayı, mollayı başındakinden tanırsın; bey ile soyluyu yanındakinden tanırsın.) Yöneticilere yanlarındaki kişileri seçerken dikkat etmeleri öğütlenmektedir.

Selteñdegen jigittiñ sorı, sekeñdegen serkeniñ sorı. (Avare gezmek adamın felaketi, ciddiyetsizlik etmek önderin felaketidir.)

Seniñ şeşen bolğaniñ, şer halıqtıñ arqası; seniñ kösem bolğaniñ, er halıqtıñ arqası. (Senin hatip olman, dertli halkın sayesinde; senin lider olman, yiğit halkın sayesinde.) Toplumda sözü geçen ve saygı duyulan kimseler ve yöneticiler, o mevkiye onları halkın getirdiğini unutmamalıdır.

Tili jetkenşe söylegen şeşen, qolı jetkenşe nusqağan kösem. (Dili yettiğince konuşan kişi hatiptir, eli yettiğince gösteren kişi önderdir.) Yöneticiler, ellerinden geldiğince halka doğru yolu göstermeye çalışır.

Töre ayğaq bolsa bitim bolmas, töbe tayğaq bolsa şığıp bolmas. (Hâkim kanıt olursa bitiş olmaz, tepe kaygan olursa çıkmak olmaz.) Yargılama yetkisine sahip kimselerin tarafsız olması gerektiği hatırlatılmaktadır.

Törede de töre bar, töreligin bilmese ürgen iytpen barabar; qarada da qara bar, qara qıldı qaç jarsa han patşamen barabar. (Asillerin içinde de asil var, asilliğini bilmezse havlayan köpeğe denktir; vatandaşların içinde de vatandaş var, dürüst olursa hana, padişaha denktir.) Yüksek mevkideki kimselere makamlarına yakışır şekilde davranmak öğütlenmektedir.

Tuwra biyde tuwğan joq, burğan biyde iman joq. (Dosdoğru beyde akraba olmaz, sapıtmış beyde iman olmaz.) Dürüst idarecinin akrabalarına iltimas geçmeyeceği, yoldan çıkan beylerin zalim olacağı söylenmektedir.

Zalım biy köp söyleydi, ädil biy az söyleydi. (Zalim bey çok konuşur, adil bey az konuşur.) Beylere yargıçlık yaparken az konuşmaları, davayı en kısa sürede ve adaletli şekilde tamamlamaları öğütlenmektedir.

2.10. Hukukun Üstünlüğü

Hukukun üstünlüğünü vurgulayan iki atasözü tespit edilmiştir.

Adam biyik bolsa da zañ astında, taw biyik bolsa da kün astında. (İnsan yüksek mevkide olsa da kanunun altındadır; dağ yüksek olsa da güneşin altındadır.)

Ädillikke jıǵılmaytın adam joq. (Adaletle yenilmeyecek insan yoktur.) Adalet bireylerden üstündür, herkes kanunlara uymak zorundadır.

2.11. Yönetenlere Uyarı, Gözdağı ve Tehditler

Kazak atasözlerinde yönetenlere yönelik uyarı ve hatırlatmalar bazen gözdağı ve tehdit boyutuna ulaşır. Bu atasözlerinde temel olarak halkın gücü vurgulanmakta, halka eziyet eden ve onunla ters düşen yöneticinin alaşağı edileceği söylenmektedir. Gücün ve iktidarın geçiciliği hatırlatılarak insanın değerinin toplumsal statüsünden değil insani özelliklerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.

Basıña baq qoǵanda, elden asqan danasıñ; basıñnan baq tayǵanda, qalıbıña bararsın. (Başına talih konduğunda, halkı aşan bilgesin; başından talih gittiğinde, eski hâline dönersin.) İktidarın geçiciliğinin vurgulandığı bu atasözünde yöneticilere bir uyarıda bulunmaktadır.

Biyliǵı barda kiyeli awız, biyliǵı ketkende küyeli awız. (Hâkim iken kutsal ağız, hâkimliği bitince isli ağız.)

Halıq qorǵamaǵan basıñdı, qalpaq qorǵay almaydı. (Halkın korumadığı başını, kalpak koruyamaz.) İnsanı elinde bulundurduğu gücü değil, halkın desteği korur. Halkın sevgisini kazanamayan idareci tehlike altındadır.

Halıq hanga bagınganda bala, aşuwlanganda eke. (Halk hana bağlandığında çocuk, kızdığına baba.) Halk hanın otoritesini tanıdığına bir çocuk gibi onun sözlerini dinler; ona kızdığına ise bir baba gibi onu azarlar, yola getirir.

Halqına jaqpagan han qulaydı, İesine jaqpagan tam qulaydı. (Halkının hoşuna gitmeyen han devrilir, sahibinin hoşuna gitmeyen ev yıkılır.) Ülke-deki en büyük iktidar sahibine halkın gönlünü hoş tutması konusunda bir uyarı yapılmaktadır.

Han ädildikten taysa halqımen qastadı, biy adildikten taysa qamşımen dostasadı. (Han adaletten uzaklaşırsa halkıyla düşman olur, hâkim adaletten uzaklaşırsa kamçıyla dost olur.) Halka zulmeden yöneticilerin sonunda halkın öfkesiyle karşı karşıya kalabileceği söylenerek onlara göz dağı verilmektedir.

Han ädildik qılmasa han mäninen ayrılar, biy ädildik qılmasa iymanınan ayrılar, bay qarlı bolmasa bar malınan ayrılar, mal betine qarağan jan jarınan ayrılar. (Han adil olmazsa hanlık vasfını kaybeder, bey adil olmazsa imanını kaybeder, zengin alçak olmazsa malını kaybeder, malın yüzüne bakan kişi dostunu kaybeder.)

Han qaraşısız bolmas, daw araşasız bolmas. (Han halksız olmaz, dava ara bulucusuz olmaz.) Halk olmazsa hanın bir anlamının olmadığı ifade edilmektedir.

Han şañıraq, halıq uwiq. (Han, çadırın kubbesinin en üstüdür; halk, kubbeyi taşıyan çubuklardır.) Bu atasözünde halkın desteğine sahip olmayan hanın çökeceği söylenerek saltanatın kaynağının halk ve halkın onayı olduğu hatırlatılmaktadır.

Han tabılar, qaraşa tabıla bermes. (Han bulunur, halk bulunamaz.) Yöneticilerin değiştirilebileceği, onların yerine birilerinin gelebileceği; asli unsurun halk olduğu ifade edilmektedir.

Han, halıqtan ülken emes. (Han, halktan büyük değildir.) Sarıh bir şekilde halkın onları yönetenden büyük olduğu ifade edilmektedir.

Jer şayqalsa töbege qater, el şayqalsa törege qater. (Toprak sallanırsa tepe için tehlikelidir, halk çalkalanırsa asilzade için tehlikelidir.) Nasıl ki toprak sallandığında onun üzerindeki tepe, yere bağlı olarak ve ona göre daha fazla sallanırsa halk hoşnutsuz olursa onun üzerindeki asilzadeler de öyle sallanır.

Jüzügi barda Süleymen, jüzigi joqta sümireygen. (Yüzüğü varken Süleyman, yüzüğü yokken zavallı.) Yöneticilere, güç ve heybetlerinin makamlarından kaynaklandığı hatırlatılmaktadır.

Kilemge bergisiz alaşa bar, hanğa bergisiz qaraşa bar. (Haliya denk yün kilim var, hana denk avam var.) İnsanın değerinin toplumsal statüsünden değil insani özelliklerinden kaynaklandığının vurgulandığı bu atasözünde yöneticilere halktan daha üstün olmadıkları hatırlatılmaktadır.

Köl tolqısa jar qulaydı, köp tolqısa han qulaydı. (Göl dalgalansa yar yıkılır, halk dalgalansa han yıkılır.) Halkın mutsuzluğunun yarattığı huzursuzluk hanı tahtından indirir çünkü halkın gücü karşısında hiç kimse duramaz.

Küşti esikten kirse töre tündikten şığadı. (Güçlü kişi kapıdan girerse asilzade çadırın tepesinden çıkar.)

Töbe biy de özimiz, töre biy de özimiz; qıysıq bolsa söziñiz, quruwlı tur tezimiz. (En yüksek bey de biziz, hâkim de biziz; yanlış olsa sözünüz, kurulmuştur mahkememiz.) Gözdağı verilen bu atasözünde, halkın beylerden daha üstün olduğu düşüncesiyle halkın beyleri yargılama yeteneklerinin olduğu düşüncesi savunulmaktadır.

2.12. Yöneticilerin Acımasızlığı, Zulümleri, Bozulmuşlukları

Önceki başlıklarda verilen örneklerde görüldüğü üzere Kazak atasözlerinde yöneticilere bakış, genel itibarıyla olumsuzdur. Yöneticilere duyulan güvensizlik ve tedirginlik atasözlerinde önemli bir yer tutar. Bu başlıktaki atasözleri ise yöneticilerin eziyet eden, halkın malına göz dikmiş kişiler olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu atasözlerinde en çok yöneticilerin açgözlülüğüne vurgu yapılırken rüşvet olgusunun da çok sayıda atasözünde işlendiği tespit edilmiştir.

Ädil biy halqı üşin, zalım biy qulqı üşin. (Adil bey halkı içindir, zalim bey kendisi içindir.) Adil beyler halkı için çalışır, zalim beyler ise kendi menfaatlerini düşünür.

Allağa jağayın deseñ azanıñ bolsın, qazığa jağayın deseñ qazanıñ bolsın. (Allah'a yakın olayım dersen ezanın olsun, hâkimin beğenisini kazanayım dersen kazanın olsun.) Bozuk adalet sisteminin eleştirildiği bu atasözünde hâkimlerin rüşvet alma alışkanlıkları ve ahlaki çöküntüleri ifade edilmektedir.

Aqşañ joq bolsa jambılğa barma. (Paran yoksa kaleye gitme.) İdarecilerin paraya düşkünlüğü ve açgözlülüğüne vurgu yapılmaktadır.

Barma hanga, özi keler malga; barma biyge, özi keler üyge. (Gitme hana, kendisi gelir mala; gitme beye, kendisi gelir eve).

Basıña is түsse bekke barma, köpke bar; bek belıñdi sındıradı, köp isiñdi tındıradı. (Başına iş gelirse beye gitme, halka git; bey belini kırar, halk işini halleder.) İdarecilerin zulmünden ve güvenilmezliğinden şikâyet edilen bu atasözünde halkın dayanışma gücü ve bu gücün önemi vurgulanmaktadır.

Bay balası maqtansa jılqıdan jorğa mindim der, biy balası maqtansa paradan şapan kiydim der. (Zengin çocuğu övünürken “Atların içinde rahvan ata bindim.” der, bey çocuğu övünürken “Rüşvetle kaftan giydim.” der.) Utanmaz insanların ahlaksızlıklarını ortaya sermekten çekinmedikleri mesajını taşıyan bu atasözünde, beylerin rüşvet alma alışkanlıklarına dikkat çekilmektedir.

Bir jaqsıñdı töreden ayama, arqañdı irgesine tayama. (İyi bir şeyi asilzadeden esirgeme, sırtını duvarına yaslama.) Kimseye yardım etmeyen, sadece almayı bilen asilzadelerden uzak durmak, onlara güvenmemek öğütlenmektedir.

Biyge bara berme, para ber. (Beye gidiverme, para ver.)

Ekiniñ biri hanğa jaraydı. (İkinin biri hana yarar.) **1.** Halkın elinde avucundakine tasallut eden zalim yöneticiler eleştirilmektedir. **2.** Toplum içindeki huzursuzluklardan yöneticilerin çıkar sağladığı ifade edilmektedir.

Er elden şıǵadı, qanıpezer handan şıǵadı. (Yiğit halktan çıkar, canı kişi handan çıkar.)

Halqın oylamağan han semiz; dñniye oğan suw, teñiz. (Halkını düşünmeyen han semizdir; dünya ona su, denizdir.) Yöneticiler halkın iyiliğini değil, kendi ceplerinin doluluğunu düşünür.

Han awzınıñ qaqpаǵı mal. (Han ağzının kapağı maldır.) Yöneticilerin açgözlülüğü ve rüşvet alma alışkanlıkları vurgulanmaktadır. Bu atasözü, yöneticilerin zengin kimselerin hatalarına karşı dilsiz olmaları şeklinde de yorumlanabilir.

Han basıp jeydi, qaraqşı qaşıp jeydi. (Han zulmedip yer, hırsız kaçıp yer.) Hırsızların kabahatlerini kaçıp uzaklaşarak gizledikleri, hanın ise suçlarından doğacak tepkiyi zulmederek baskıladığı ifade edilmektedir.

Han erikse qara halıq hannıñ oyınışığı boladı. (Hanın canı sıkılırsa halk hanın oyuncağı olur.) Yöneticiler halka eziyet etmekte beis görmez.

Han istegen zulımdı, jan istemes ömirde. (Hanın ettiği zulmü hayatta hiç kimse etmez.) Hanın bu dünyadaki en zalim kişi olduğu söylenmektedir.

Han ketse qut, kelse jut. (Han giderse bereket, gelirse kıtlıktır.) Yöneticilerin açgözlülüğü ve halkı maddi anlamda sömürmesi eleştirilmektedir.

Han qaraqşı, halıq oraqşı. (Han yağmacı, halk rençberdir.) Hanın, halkın emekleriyle elde ettiği mallarını yağmalayan bir yağmacı olduğu söylenmektedir.

Handar kiyer muraqtı, qaraşa kiyer quraqtı. (Hanlar giyer kalpağı, vatandaş giyer paçavrayı.) Halkı fakirlik içinde yaşarken şatafat içinde sefa süren yöneticiler eleştirilmektedir.

Hanıñ isi qarağa tüsedi, biydiñ isi parağa tüsedi. (Hanın işi halka düşer, beylerin işi rüşvedüşer.) Hanın gücünün halkın ona itaat ve yardım edişiyile anlam kazandığı, beylerin rüşvet almaya meyilli olduğu söylenmektedir.

Ît qansoqta jese, biy para jeydi. (Köpek kan sucuğu yese bey rüşvet yer.) Rüşvet olgusuna değinen bu atasözünde beylerin, rüşveti köpeklerin kan sucuğunu sevdiği kadar sevdiği ifade edilmektedir.

Jön bilmegen ağalar; bülinip ketseñ quwanar, sürinip ketseñ tabalar. (Hâlden anlamayan ağalar; yıkılıp gitsen sevinir, tökezlesen sevinir.)

Jut bolsa iyt semirip, iyesine aybat qıladı; daw bolsa biy semirip, eline aybat qıladı. (Kıtlık olsa köpek semirerek sahibine heybet gösterir; dava olsa hâkim semirerek halkına heybet gösterir.) **1.** Yargılama yetkisine sahip kimselerin konumlarının verdiği imkânlarla güçlendikleri ve halka korku saldıkları söylenmektedir. **2.** Yargılama yetkisine sahip kimselerin halkın içine düştüğü zorluklardan faydalandığı ifade edilmektedir.

Köş başşınıñ kiygeni jılı, jılağan balanı ne qılsın? (Göç kafilesinin başını giysisi sıcak tutar, ağlayan çocuğu ne yapsın?) “Tok, açın hâlınden anlamaz.” minvalinde bir atasözüdür. Yöneticiler, sefahat içindeyken zor durumda olan halkın ağlayışını umursamaz.

Köş başşınıñ kiyimi jılı, balanıñ jılağanın ne qılsın. (Göç başşının giysisi kalın, çocuğun ağlamasına ne yapsın?)

Qara halıqqa han iye, qara jerge halıq iye. (Vatandaşın sahibi handır, toprağın sahibi vatandaşır.) Yöneticiler halkı bir meta gibi görür.

Qara qaysı, han qaysı; eldi oylağan jan qaysı? (Vatandaş hangisi, han hangisi; halkı düşünen can hangisi?) Han, halkın çıkarlarını değil kendi çıkarlarını gözetir.

Qara qurt jegen qoy semiredi, qansoqta jegen iyt semiredi, para jegen biy semiredi. (Kara qurt³ yiyen koyun semirir, kan sucuğu yiyen köpek semirir, rüşvet yiyen kadı semirir.)

Qasqırda qanağat, bekte salawat joq. (Kurtta kanaat, beyde şükür yoktur.)

Qazı han qasında, qaraşa jar basında. (Kadı hanın yanında, halk uçurumun başında.) Hükümdar ile kadıların iş birliği yaparak halka zulmettiği, adalet sisteminin bozulduğu toplumlarda halk; felaketslere yakın, tedirgin ve huzursuzdur.

Qoja aşatan öledi, töre tamaqtan. (Hoca açlıktan ölür, asilzade yemekten.)

Qoydı qurtañ büldiredi, eldi sultan büldiredi. (Koyunu verem mahveder, halkı sultan mahveder.)

Qul tapqanı biydiki. (Kulun edindiği mal beyindir.)

Töre äldige ädil, älsizge jäbir. (Asilzade; güçlü kişiye adil, güçsüz kişiye eziyettir.)

3- Qurt: Süzme yoğurttan yapılan kurutulmuş tuzlu yiyecek.

Töre äldige ädil, älsizge jäbir. (Hâkim, güçlü kişiye adil, güçsüz kişiye zalimdir.) Yargılama yetkisine sahip kimselerin adaleti yalnızca güçlü kişiler için geçerlidir, onlar güçsüz olanlara karşı zalimce davranır.

Töre tündi, töbe quladı. (Asilzade abandı, tepe çöktü.) Yöneticilerin açgözlülüğü ifade edilmektedir.

Törege ergen er toqımın arqalar. (Hâkimin yanına giden kişi eyerini ve eyer örtüsünü sırtlar.)

Törege toqtı soysañ qoy soymadı deydi, qoy soysañ tay soymadı deydi. (Asilzadeye toklu kessen koyun kesmedi der, koyun kessen tay kesmedi der.)

Töreniñ alğanı tawsılmas, alğanı tawsılsa da aları tawsılmas. (Hâkimin aldığı bitmez; aldığı bitse de alacağı bitmez.) Yargılama yetkisine sahip kimseler halkı sömürür ve bu sonu gelmez bir sömürüdür.

Töreniñ türinen qorıqpa, töreliginen qorıq. (Hâkimin yüzünden korkma, hâkimliğinden kork.)

Tuwra biyde tuwgan joq, tuwğandı biyde iyman joq. (Dosdoğru beyde akraba yok, akrabalı beyde iman yok.) Yargıçlar akrabalarına ve yakınlarına iltimas geçer. Bir yargıcın adaletli ve dürüst olması ancak yakınlarının olmaması veya onlara iltimas geçmemesiyle mümkündür.

Tüye ayağı maymaq, töre ayağı tayğaq. (Devenin ayağı çarpık, asilzadenin ayağı dönektir.) Asilzadelerin güvenilmez insanlar olduğu söylenmektedir.

SONUÇ

Kazak toplumunda hanın değiştirilebilir olması ve gücünü boy beylerinden alıyor olması onları eleştiriye açık hâle getirerek topluma eleştiri pratiği kazandırmıştır. Hanın hangi özelliklere sahip olması ve nasıl davranması konusunda öğütler taşıyan atasözleri, yönetilme hususunda tarihsel süreçte yaşananlardan edinilen deneyimi yansıtmaktadır. Kötü yöneticilerin halka türlü eziyetler edeceği, toplumun ilerleyişine engel olacağı ve yurdu düşmana mağlup ettireceği; iyi yöneticinin ülkede huzuru ve bayındırlığı sağlayacağı, halkına iyi örnek olarak onları doğru yola sevk edeceği yargıları bu tarihsel deneyimin izleridir.

Kazak atasözlerinde sözü metaforlar ve dil oyunları ile şekillendirerek niyeti gizleme nadirdir. Mesajlar genellikle doğrudan iletilir. Atasözlerinde ağır basan tavır, iktidarı ve temsilcilerini eleştirmek, onlardan şikâyet etmektir. Eleştiri ve bezginlik; memnuniyet ve minnetten daha ağır basar. Yöneticilere, iktidarın temsilcilerine ve güçlü kimselere yakın olmaktan kaçınmak öğütlenir. Özellikle yerel yöneticilere yönelik eleştiriler ve kötü ithamlar; açgözlülük, adam kayırma ve rüşvet odaklıdır. Yöneticilere yaklaşırken, onların çevresinde bulunurken dikkatli olunması gerektiği hatırlatılmakta, onların karşılıksız bir iyilik yapmayacağı ifade edilmektedir. Yöneticilerden şikâyet genele hâkim olsa da azımsanmayacak miktarda atasözünde siyasi ve idari otorite eksikliğinin kötü sonuçları ve yöneticilerin büyüklüğü, önemi ve gerekliliği dile getirilir. Halkın gücünü vurgulayan atasözlerinde idarecilere verilen gözdağının yanında idarecilere kayıtsız şartsız boyun eğmenin öğütlediği atasözlerinin de varlığı önemli bir zihniyet göstergesidir. Kazak atasözlerinde güçlüden ihsan bekleyen bir zihniyeti gösteren atasözleri ve toplumun kendini eleştirdiği, kötü gidişatın kaynağında kendi pasifliğini yahut yetersizliğini gördüğü atasözleri de oldukça sınırlı sayıdadır.

Bu makale, Kazak atasözlerinde “iktidar” konusunda daha geniş açıklamaların yapılacağı ve ilgili başka temaların da dâhil edileceği çalışmaların öncüsü olarak görülebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, Kazak atasözlerinde “iktidar” ile ilgili konular Türk iktidar anlayışı ve uygulamaları bağlamında, tarihsel bir zemin içerisinde değerlendirilebilir. Konuya Türk tarihi bağlamında yaklaşan, siyasi ve sosyal durum ve değişimleri göz önüne alan ve çağdaş Türk lehçelerini de kapsayan bir akademik çalışma alana önemli katkılar sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Kazak Atasözlerinde İktidar” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belir-

tilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adambayev, A. (1996). *Makal-Mätelder*. Almatı: Gılım.
- Acar, İ. (2009). *Kazak Türkçesinde Göz, Kulak, Burun ve Dil Organ İsimleriyle Kurulmuş Atasözleri ve Anlam Özellikleri*. Yayınlanmamış Lisans Tezi, Kazakistan: Kızılorda Korkut Ata Üniversitesi.
- Ahanov, K. (2000). *Til Biliminin Negizderi*. Almatı: “Kitap” Baspa Üyi.
- Aksoy, Ö. A. (1991). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Atasözleri Sözlüğü I*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Askar, O. (2005). *Kazak Jene Elem Halıktarının Tandamalı Makal-Mätelderi*. Almatı: Balawsa.
- Atmaca, E. (2009). Kazak Türkçesinde “Göz” Organ İsmiyle Kurulmuş Deyimlerin Yapı ve Anlam Özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI(2), 19-35.
- Atmaca, E. (2013). Kazak Türkçesinde Makal-Meteller ve “Dil” Organ Adıyla Kurulmuş Makallar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(1), 20-48.
- Balakayev, M.; vd. (2005). *Kazak Tilinin Stilistikası*. Almatı: Däwir.
- Begalin, S. (1950). *Kazaktın Makal-Metelderi*. Almatı: Kazaktın Memlekettik Körkem Edebiyet Baspası.
- Çağbayır, Y. (2017). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, C. I-II, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk

Kültür Merkezi Yayınları.

Ergan, N. G. (1999). Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı. *Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara.

Gürgen, İ. (2007). Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde Atasözlerinde Ortak Temalar. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs*, Almatı.

Gürsu, U. (2017). *Kazak Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İsmail, Z.; Gümüş, M. (1995). *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*. İstanbul: Engin Yayınları.

Kalıyev, G.; Bolganbayev, E. (2006). *Kazırgı Kazak Tilinin Leksikologiyası men Frazеologiyası*. Almatı: Sözdik Slovar Baspası.

Kazak Tilinin Dialektologiyalık Sözdigi, 1 (1996). Almatı: Gılım.

Kazak Tilinin Dialektologiyalık Sözdigi, 2 (1999). Almatı: Gılım.

Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi, Birinşi Tom (1959). Almatı: Kazak SSR Gılım Akademiyasının Baspası.

Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi, Ekinşi Tom (1961). Almatı: Kazak SSR Gılım Akademiyasının Baspası.

Koç, K.; vd. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkçe Sözlük (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü. Osman Akınhay, Derya Kömürcü (Çev.)*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Mert, O. (2007). Kazak Türkçesi'nde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Mayıs*, Almatı.

Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Scott, J. C. (2018). *Tahakküm ve Direniş Sanatları Gizli Senaryolar*. Alev

Türker (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şahin, H. (1999). Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7, 60-68.

Turmanjanov, Ö. (1957). *Kazaktın Makaldarı men Metelderi*. Almatı: Kazaktın Memlekettik Korkem Edebiyet Baspası.

Turmanjanov, Ö. (1997). *Kazak Makal Metelderi*. Almatı: Ana Tili.

Veli N.; vd. (2013) *Kazak Sözdigi (Kazak Tiliniñ Birtomdık Ülken Tüsin-dirme Sözdigi)*. Almatı: Dévir Baspası.

Zhussupova, L. (2001). *Kazakça Atasözleri, Deyimler ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

